

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ЯК ОДИН З КОМПОНЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

Олександр Стадник,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди

Поняття «засоби навчання» широко використовується в дидактиці, в тому числі як один з компонентів педагогічної системи поряд з іншими — метою, результатами, принципами, змістом, методами, формами. Всі вони застосовуються під час цілеспрямованої систематичної взаємодії вчителя та учнів в результаті якого в учнів формується система наукових знань, уміння і навички, досвід практичної діяльності і поведінки, а також розвиваються особистісні якості. Зважаючи на значення засобів навчання і відсутність їх чіткої диференціації, в педагогічній літературі постає необхідність більш ретельного розгляду цього питання.

Вивченням проблем створення цілісної системи засобів навчання присвятили свої роботи С. Шаповаленко, В. Євдокімов, О. Денисов, І. Орлова; дослідженням вербальних засобів навчання займалися Ю. Бабанський, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Д. Зуев та ін.; створення засобів навчання географії (в тому числі картографічних) розглянуто в працях О. Берлянта, Я. Жупанського, Л. Зеленської, Ф. Зузука, С. Коберника, І. Левицького, О. Летягіна.

Мета статті — з'ясувати стан проблеми визначення та диференціації засобів навчання, як одного з компонентів педагогічної системи.

В педагогічній літературі існують суттєві розбіжності у визначенні поняття «засоби навчання» до яких відносять навіть мікроклімат, розклад занять, режим харчування (І. Зайченко). В «Концепції створення засобів навчання нового по-

коління для середніх закладів освіти України» засоби навчання розглядаються, як «спеціально утворені об'єкти, які формують навчальне середовище та беруть участь у навчальній діяльності, виконуючи при цьому навчальну, виховну та розвивальну функції. Як знаряддя праці вчителя і учнів, засоби навчання сприяють оптимальному поєднанню теоретичних і практичних компонентів знань, приведенню змісту шкільної освіти у відповідність до рівня розвитку науки і техніки та суспільства в цілому» [3]. І. Зайченко вважає, що засіб навчання — це матеріальний або ідеальний об'єкт, який «розміщено» між учителем та учнем і використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності [4].

За М. Фіцулом засоби навчання — це допоміжні матеріальні засоби школи з їх специфічними дидактичними функціями. До них фахівець в першу чергу відносить слово вчителя, як найістотніший засіб, та підручник. «Інші засоби навчання виконують різноманітні функції: одні замінюють учителя як джерело знань (кінофільми, магнітофон, навчальні пристрої та ін.); другі — конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє вчитель (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал); треті — є прямими об'єктами вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, предмети живої природи); четверті — «посередники» між школярем і природою або виробництвом у тих випадках, коли безпосереднє вивчення останніх немож-

ливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії тощо); п'яті використовують переважно для озброєння учнів уміннями та навичками — навчальними і виробничими (прилади, інструменти та ін.); шості — символічні (знакові) засоби (історичні та географічні карти, графіки, діаграми тощо)» [15].

Н. Мойсеюк дає наступне визначення: засоби навчання — це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання. До засобів навчання дослідник відносить підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), обладнання, станки, навчальні кабінети, лабораторії, ЕОМ, ТБ та інші засоби масової комунікації; реальні об'єкти, виробництво, споруди [9]. За С. Максимюком, до засобів навчання належить той інструментарій, способи застосування якого створюють метод навчання. Тому засоби ширші за методи. Засоби можуть бути предметними, практичними, інтелектуальними, емоційними [6].

Інтерес викликають точки зору закордонних авторів. В. Краєвський та І. Лернер виділяють такі засоби навчання [14]: на теоретичному рівні — компоненти педагогічного процесу (цілі, принципи, зміст освіти, методи, форми); на рівні навчального предмета (процес навчання відповідно до типу навчального предмета); на рівні навчального матеріалу (усі матеріальні та нематеріальні об'єкти нормативної сфери); на рівні шкільної дійсності (усе, що стосується учня й учителя (підручники, посібники, ТЗН та ін.).

Функціональний підхід розглядається в роботі В. Воронова, який називає засоби навчання джерелом отримання знань, формування вмінь [2, с. 106]. Ч. Купісевич використовує поняття «дидактичні засоби», вважаючи їх предметами, які, надаючи учням сенсорні стимули, що впливають на їх зір, дотик і т. д., полегшують їм безпосереднє і непряме пізнання дійсності [5]. Ю. Бабанський під засобами навчання розуміє всі об'єкти і процеси (матеріаль-

ні та матеріалізовані), які є джерелом навчальної інформації та інструментами (власне засобами) для засвоєння змісту навчального матеріалу, розвитку і виховання учнів [11, с. 332]. Близьке визначення дає А. Хутірський, який вважає засобами навчання «матеріальні та ідеальні об'єкти, які залучають до освітнього процесу як носіїв інформації та інструменту діяльності педагога та учня» [17, с. 401]. До ідеальних об'єктів він відносить образні уявлення, знакові моделі, уявні експерименти, моделі Всесвіту. Більш докладно їх розглядає П. Підкасистий, який вважає, що «це ті, засвоєні раніше знання та вміння, які використовують вчителі та учні для засвоєння нових знань» [12, с. 261]. Якщо матеріальні засоби пов'язані в основному з порушенням інтересу й уваги, зі здійсненням практичних дій, засвоєнням істотно нових знань, то ідеальні — з розумінням матеріалу, логікою міркування, запам'ятовуванням, культурою мови, розвитком інтелекту. Н. Волкова включає в поняття засоби навчання і весь проект навчання [1, с. 317].

Геред матеріальних засобів навчання у більшості авторів має місце перелік основних компонентів шкільної навчально-матеріальної бази, без чіткої диференціації в поняттях. На думку О. Меньєва, всі матеріальні засоби навчання, що зберігаються в кабінеті, незалежно від їх функцій, прийнято називати навчальними посібниками. Коли мова йде про облік навчальних посібників, вони також називаються навчальним обладнанням, а також матеріально-технічною базою навчання в плані придбання та експлуатації [7, с. 183-184]. Є. Полат під навчальним обладнанням розуміє сукупність матеріальних засобів, що є частиною шкільного обладнання і використовуються для оснащення навчальних кабінетів і лабораторій, навчально-виробничих майстерень, спортивних залів та інших шкільних приміщень, в яких безпосередньо здійснюється навчально-виховний процес [13].

На наш погляд, найбільш чітко уявлення про ієрархію матеріальних засобів

навчання дають Т. Назарова і Є. Полат [10, с. 4–5]. Навчально-матеріальна база (НМБ) школи — це сукупність матеріальних засобів та умов, на основі яких формується (проектується) соціально-педагогічне середовище, що відповідає цілям, завданням навчання, виховання і розвитку учнів. Під навчальним обладнанням, яке складає частину НМБ, розуміємо сукупність матеріальних засобів навчання, апаратуру, оргтехніку, матеріали, спеціалізовані шкільні меблі, що використовуються для оснащення навчальних підрозділів школи. Це більш широке поняття, ніж засоби навчання. Засоби навчання — це матеріальні об'єкти, носії навчальної інформації, предмети природного середовища, а також штучно створені людиною для використання як інструмента їх діяльності.

Г. Хозяїнов умовно поділяє засоби навчання на наступні групи: підручники та навчальні посібники; засоби наочності; засоби для здійснення практичних дій; технічні засоби навчання; допоміжні засоби навчального процесу [16]. За С. Коберником, в шкільній географії засоби навчання можна об'єднати у чотири групи: натуральні об'єкти; моделі натуральних об'єктів і явищ; описи і зображення географічних об'єктів і явищ за допомогою символів; прилади для відтворення й аналізу процесів і явищ природи та суспільства [8].

В дидактиці не сформований єдиний погляд на поняття «засоби навчання». Одні педагоги розглядають їх у вузькому розумінні, маючи на увазі спеціально створені джерела навчальної інформації та засоби-інструменти вчителя і учнів; другі доповнюють їх засобами здійснення розумової діяльності, які надають можливість учням проводити опосередковане і узагальнене пізнання об'єктивної дійсності; треті використовують додаткові категорії об'єктів, зокрема середовище та умови навчання. Це свідчить про прояв різних ступенів пізнання сутності даного поняття і суб'єктивізм дослідників. Зазначимо, що окремі автори як один з компо-

нентів педагогічної системи розглядають засоби педагогічної комунікації (Н. Кузьміна, Л. Вікторов).

Враховуючи цінність кожного з підходів, ми вважаємо доцільним розглядати засоби навчання як упорядковану взаємопов'язану множинність носіїв навчальної і методичної інформації та засобів інструментів, які використовуються для організації роботи учнів, інтенсифікації діяльності вчителя та забезпечення інформаційної і функціональної підтримки навчально-виховного процесу. Вчителем та учнями вони можуть використовуватися як окремо, так і спільно з метою передачі і засвоєння знань, формування умінь, навичок, досвіду творчої діяльності і емоційно-ціннісного відношення до світу, до тих цінностей, які втілюються в досліджуваному матеріалі.

У подальших дослідженнях необхідно розглянути класифікацію засобів навчання та їх співвідношення з компонентами навчально-методичного забезпечення.

Література

1. Волкова, Н.П. Педагогіка : посібник / Н.П. Волкова. — К. : Академія, 2001. — 576 с.
2. Воронов, В.В. Педагогіка школи в двух словах : конспект-пособие / В.В. Воронов. — М. : Российское Педагогическое Агентство, 1997. — 146 с.
3. Жук, Ю.О. Концепція створення засобів навчання нового покоління для середніх закладів освіти України / Ю.О. Жук // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник. — Київ, 1997. — Вип. 10. — С. 207–218.
4. Зайченко, І.В. Педагогіка : навч. посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів ; 2-е вид. / І.В. Зайченко. — К. : Освіта України ; КНТ, 2008. — 528 с.
5. Куписевич, Ч. Основы общей дидактики : пер. с польского / Ч. Куписевич. — М. : Педагогіка, 1986. — 367 с.

6. *Максимюк, С.П.* Педагогіка : навч. посібник / С.П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — 670 с.

7. *Меняев, А.Ф.* Категории дидактики : науч. монография для спецкурса по педагогике в системе дистанционного обучения для студентов пед. специальностей / А.Ф. Меняев. — М., 2010. — 341 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ppsy.ru/menyaev.pdf>.

8. *Методика* викладання географії в школі : навч.-метод. посібник / С.Г. Коберник, Р.Р. Коваленко, П.О. Масляк, О.Я. Скуратович ; за ред. С.Г. Коберніка. — К. : Стаферд-2, 2000. — 320 с.

9. *Мойсеюк, Н.Є.* Педагогіка : навч. посібник / Н.Є. Мойсеюк. — К. : Гранмна, 1999. — 350 с.

10. *Назарова, Т.С., Полат, Е.С.* Средства обучения. Технология создания и использования / Т.С. Назарова, Е.С. Полат. — М. : Изд-во УРАО, 1998. — 204 с.

11. *Педагогика* : учеб. пособие ; под ред. Ю.К. Бабанского. — М. : Просвещение, 1988. — 479 с.

12. *Педагогика* : учеб. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П.И. Пид-

касистого. — М. : Пед. общество России, 1998. — 640 с.

13. *Полат, Е.С.* Теоретические основы составления и использования системы средств обучения иностранному языку для средней общеобразовательной школы на примере английского языка : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Е.С. Полат. — М., 1988. — 38 с.

14. *Теоретические* основы процесса обучения в советской школе / С. Высоцкая, И. Журавлев, Л. Зорина, В. Краевский, И. Лернер и др. ; под ред. В. Краевского, И. Лернера. — М. : Педагогика, 1989. — 320 с.

15. *Фіцула, М.М.* Педагогіка : навч. посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. — К. : Академія, 2002. — 528 с.

16. *Хозяинов, Г.И.* Средства обучения как компонент педагогического процесса / Г.И. Хозяинов // Юбилейный сборник трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. — М., 1998. — Т. 5. — С. 130-136.

17. *Хуторской, А.В.* Современная дидактика : учеб. для вузов / А.В. Хуторской. — СПб : Питер, 2001. — 544 с.

05.03.3013